

УДК 81'367.626.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-206-23>

**ВАРІАНТНІСТЬ ВІДМІНКОВИХ ФОРМ ОСОБОВИХ
ЗАЙМЕННИКІВ *ВІН, ВОНА, ВОНИ* ТА ЗВОРОТНОГО
ЗАЙМЕННИКА *СЕБЕ* У ПРИЖИТТЄВИХ ПОЕЗІЯХ
ІВАНА ФРАНКА**

**VARIANTS OF CASE FORMS THE PERSONAL PRONOUNS *HE,
SHE, THEY* AND THE REFLEXIVE PRONOUN *SELF*
IN IVAN FRANKO'S LIFETIME POETIC WORKS**

Шмілик І.Д.,

orcid.org/0000-0002-3289-7997

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри української мови

Національного університету «Львівська політехніка»

У статті зазначено, що в українському мовознавстві є чимало наукових досягнень щодо граматичних особливостей займенника як частини мови. Це праці І. Вихованця, К. Городенської, В. Горпинича, Н. Дзюман, І. Матвіяса, М. Плющ, С. Самійленко, О. Шпоть та інших мовознавців. У сучасному традиційному мовознавстві семантику займенника не ставлять під сумнів такі мовознавці: С. Самійленко, І. Білодід, Б. Кулик, М. Леонова, М. Жовтобрюх, В. Горпинич, Г. Наєнко, О. Микитюк та інші. У статті дотримано традиційного погляду, оскільки в мовознавчих працях кінця XIX – початку XX ст. займенник – це окрема частина мови. У дослідженні зазначено, що українська мова кінця XIX – початку XX ст., на відміну від сучасної, репрезентує два типи відмінювання займенників – східноукраїнський та західноукраїнський, що зумовило наявність варіантних форм. Такі варіантні займенникові форми простежено і в творчості Каменяра. У статті описано варіантні відмінкові форми особових займенників *він, вона, вони* та зворотного займенника *себе*. Зазначено джерельну базу – це всі прижиттєві збірки Каменяра: «Баяди и рассказы» (1876), «З вершин і низин» (1887, 1893), «Зівяле листе» (1896, 1911), «Мій ізмарagd» (1898), «Давне і нове» (1911), «Із днів журби» (1900), «Semper tūo» (1906), «Із літ моєї молодости» (1914). В аналізованих поетичних творах І. Франка засвідчено використання варіантних форм особових займенників *він, вона* у формі родового (*його/до нього/до його/его, її/неї*), давального (*йому/єму/му*), знахідного (*його/нього/в його/в него/его/го, її/ню/ї/єї*), місцевого (*на ньому/нім*) відмінків однини, називного відмінка множини (*вони/вни/они*) та зворотного займенника *себе* (*собі/дъ собѣ/к собі; собою/собов*). Варіантні форми займенників *він, вона* у родовому та знахідному відмінку, які репрезентують аналізовані поетичні твори І. Франка, свідчать про вплив на І. Франка норм західноукраїнського, іноді східноукраїнського літературного варіанта, а також вплив галицько-буковинської групи говорів південно-західного наріччя. Уживання варіантних форм займенника *він* у давальному відмінку (*йому, єму, му*) свідчить не лише про вплив південно-західного наріччя, зокрема галицько-буковинської групи говорів на мовотворчість І. Франка, а й про підпорядкування поета нормам, які були характерними для західноукраїнського варіанта літературної мови. Паралельне використання варіантних форм *на ньому/нім* відбиває особливості словозміни займенника *він* у західно- та східноукраїнському варіантах мови та свідчить про спробу І. Франка уніфікувати українську мову згідно зі східноукраїнським варіантом. Щодо займенника *вони* І. Франко поступово відмовлявся від діалектної форми *вни, они* на користь нормативної літературної *вони*, яка була притаманна і для західно-, і для східноукраїнського варіантів мови. Деякі варіантні форми зумовлені римуванням (*собою/собов*).

Ключові слова: І. Франко, Каменяр, поезія, прижиттєві збірки, особові займенники *він, вона, вони*, зворотний займенник *себе*, відмінювання займенників, варіантні форми слова.

The article claims that there are many scientific achievements in Ukrainian linguistics concerning the grammatical features of the pronoun as a part of speech. These are the works of I. Vyhovanets, K. Horodenska, V. Horpynych, N. Dziuman, I. Matvias, M. Pliusch, S. Samiilenko, O. Shpyt and other linguists. In modern traditional linguistics, the following linguists do not even question the semantics of the pronoun: S. Samiilenko, I. Bilodid, B. Kulyk, M. Leonova, M. Zhovtobriukh, V. Horpynych, H. Nayenko, O. Mykytiuk and others. The article adheres to the

traditional viewpoint, since in the linguistic works of the late 19th and early 20th centuries, a pronoun is a separate part of speech. The research indicates that the Ukrainian language of the late 19th and early 20th centuries, unlike the modern one, represents two types of pronoun declension – Eastern Ukrainian and Western Ukrainian, which led to the presence of variant forms. Such alternative pronominal forms can be traced in the work of Kameniar. The article depicts variant case forms of the personal pronouns he, she, they and the reflexive pronoun self. The source base indicated is all Kameniar's lifetime collections: "Ballady i Kazky" (1876), "Z vershyn i Nyzyn" (1887, 1893), "Ziviale Lystia" (1896, 1911), "Mii Izmarahd" (1898), "Davnie i Nove" (1911), "Iz dniv Zhurby" (1900), "Semper tiro" (1906), "Iz lit moyiei molodosty" (1914). In the analyzed poetic works of I. Franko, there is evidence of the use of variant forms of the personal pronouns he, she in the form of the genitive (yoho/do nioho/do yoho/yeho, yiyi/neyi), dative (yomu/yemu/mu), accusative (yoho/nioho/ v yoho/v neho/his/yeho/ho/yiyi/niu/yi/yeyi), local (na niomu/nim) singular, nominative plural (vony/vny/ony) and the reflexive pronoun oneself (sobi/d sobʹ/k sobi; soboiu/sobov). The variant forms of the pronouns he, she in the genitive and accusative case that represent the analyzed poetic works of I. Franko, affirm the influence of the Western Ukrainian norms on his works, sometimes Eastern Ukrainian literary variant, as well as the influence of the Galician-Bukovyna group of dialects of the southwestern dialect. The use of variant forms of the pronoun he in the dative case (yomu,yemu,mu) testifies not only to the impact of the southwestern dialect, in particular the Galician-Bukovyna group of dialects, on I. Franko's language formation, but also to the poet's devotion to the norms that were peculiar to the Western Ukrainian variant of literary language. The similar use of variant forms of he/him reflects the peculiarities of the word change of the pronoun he in the Western and Eastern Ukrainian variants of the language and proves I. Franko's attempt to unify the Ukrainian language according to the Eastern Ukrainian variant. As for the pronoun they, I. Franko gradually dropped the dialectal form vny, ony in favor of the normative literary vony, which were inherent in both the Western and Eastern Ukrainian variants of the language. Some variant forms are determined by rhyming (soboiu,s obov).

Key words: I. Franko, Kameniar, poetry, lifetime collections, personal pronouns he, she, they, reflexive pronoun self, declension of pronouns, variant word forms.

Постановка проблеми. В українському мовознавстві є чимало наукових досягнень щодо граматичних особливостей займенника як частини мови. Це праці І. Вихованця, К. Городенської, В. Горпинича, Н. Дзюман, І. Матвіяса, М. Плющ, С. Самійленко, О. Шпить та інших мовознавців. У сучасному традиційному мовознавстві семантику займенника не ставлять під сумнів такі мовознавці: С. Самійленко, І. Білодід, Б. Кулик, М. Леонова, М. Жовтобрюх, В. Горпинич, Г. Наєнко, О. Микитюк та інші. У статті дотримуємося погляду, що займенник – це самостійна, змінна частина мови з частиномовним значенням дійсності (вказує на предмети, ознаки та кількість, але не називає їх), оскільки в мовознавчих працях кінця ХІХ – початку ХХ ст. займенник – це окрема частина мови та, як зауважив Ю. Шевельов, його особливістю є те, що він «набирає конкретного (предметового) значення – і кожного разу іншого – тільки в конкретних ситуаціях» [1, с. 298].

Мета цього наукового дослідження – описати варіантні відмінкові форми особових займенників *він, вона, вони* та зворотного займенника *себе*. **Завдання** – виявити всі можливі варіантні форми особових займенників *він, вона, вони* та зворотного займенника *себе*, зазначити переваги вживання форм у різних збірках, вказати динаміку у вживанні, порівнюючи зі збірками наступних видань. **Джерельною базою** послужили лише прижиттєві видання, зокрема такі збірки Каменяра: «Балюди и розказы» (1876), «З вершин і низин» (1887, 1893), «Зівяле листе» (1896, 1911), «Мій ізмарагд» (1898), «Давне і нове» (1911), «Із днів журби» (1900), «Semper tiro» (1906), «Із літ моєї молодости» (1914). Тема наукового дослідження є **актуальною**, оскільки в мовознавстві ще не було ґрунтовно описано варіантних відмінкових форм особових займенників *він, вона, вони* та зворотного займенника *себе* в прижиттєвих поетичних творах І. Франка. Аналіз такого матеріалу може слугувати основою для майбутніх напрацювань, які стосуватимуться мови творів Каменяра.

Виклад основного матеріалу дослідження. В українській мові кінця ХІХ – початку ХХ ст. простежуємо два типи відмінювання займенників – східноукраїнський (граматика С. Тимченка та В. Сімовича) [2; 3] та західноукраїнський (граматика С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера) [4]. Це й зумовило наявність варіантних відмінкових форм. Варіантні форми особових

займенників *він, вона, вони* та зворотного займенника *себе* простежуємо також і в творчості І. Франка.

Варіантні відмінкові форми особових займенників *він, вона*. У сучасній українській мові, як і в мові ХІХ – початку ХХ ст. східноукраїнського літературного варіанта, закріпилася форма *вона* [2, с. 112; 3, с. 208], однак у західноукраїнському варіанті репрезентовано *вона (она)* [4, с. 4]. У називному відмінку аналізовані поетичні твори І. Франка засвідчують паралельні форми *вна/вона*. Форму *вна* вжито лише як одиничний випадок у ранніх поезіях, зокрема у «Панських жартах»: *І ще бунтуєш тих звірів, Щоб рвали, дерли нас на-внів, Бо вна – слаба, а я – закутий!* (ЗВН 1887, с. 226; 1893, с. 377). Така словоформа збереглася лише в закарпатських та гуцульських діалектах [5, с. 39]; її поодиноке вживання свідчить про відмову І. Франка від діалектних форм (пор.: *Та вона не перестала перти, Добираючи познак фальшивих* (ДН 1911, с. 48).

Українська мова репрезентує у родовому та знахідному відмінках варіантні форми займенників *його/нього* та *її/неї* відповідно [6, с. 141]. Варіанти *його, її* становлять рефлексі давніх форм *єго* (*e*→*o* після *j*), *єть* (*je*→*i* внаслідок асиміляції наступним *i* (←*ь*)), натомість *нього, неї* завжди вживається у конструкціях із прийменником [7, с. 159].

Українські граматики ХІХ – початку ХХ ст. засвідчують паралельне вживання цих словоформ: *єго, його/на него, на нього* (З./Р.в.); *єї/її/неї* (З./Р.в.) [4, с. 84–85]; *його/нього* (З./Р.в.); *її/неї* (Р.в.); *її/ю, ню, неї* (З.в.) [2, с. 112]; *його/на нього* (З./Р.в.); *її/на неї* (З./Р.в.) (форми *єго, него, ню* – «нарічеві») [3, с. 208–210], що свідчить про відсутність єдиної граматичної норми в українській літературній мові ХІХ – початку ХХ ст. загалом та про неусталеність відмінкових форм займенників *він, вона* в інтерпретації тогочасних мовознавців зокрема.

У досліджуваних поетичних творах І. Франка виявляємо такі варіантні форми займенників *він, вона*:

1) аналогічні до сучасних форм *його – нього, її – неї* (зумовлено варіантністю словозмінної основи):

– «3 вершин і низин» (1887): *його* (с. 6, 42, 120, 123, 127, 171, 174, 181, 194, 213, 216, 218, 223, 241 тощо); *до нього* (с. 106, 139), *проти нього* (с. 127); *їїїї* (с. 2, 67, 73, 77, 114, 144, 190, 193, 226, 231), *в неї* (с. 4), *з неї* (с. 30), *до неї* (с. 72), *на неїї* (с. 32): *3 трепетом любви матери щирая обійме його* (ЗВН 1887, с. 6); *І за порадою до нього 3 всіх сел ходили мужики* (ЗВН 1887, с. 106); *В губернії, в царя самого шукати правди против нього* (ЗВН 1887, с. 127); *І де в світі тая сила, Щоб в бігу їїїї спинила* (ЗВН 1887, с. 2); *Що на цвіт той дрібний В неї сили нема* (ЗВН 1887, с. 4) та ін.;

– «Зівяле листе» (1896): *їїїї* (с. 31); *Як одно їїїї зневажить, Любить мстить ся на обох* (ЗЛ 1896, с. 31);

– «Мій Измарагд» (1898): *його* (с. 23, 47, 54, 55, 64, 67, 103, 109); *їїїї* (с. 26, 30, 74, 88), *без неї* (с. 26), *до неї* (с. 27, 70, 140), *для неї* (с. 54), *з неї* (с. 39), *на неї* (с. 92, 140), *у неї* (с. 32, 98), *проти неї* (с. 64): *Ось убогий до церкви прийшов, що його ти покривдив* (МІ 1898, с. 23); *Він взяв їїїї, щоб зараз головку їїї скрутить* (МІ 1898, с. 74); *Хоч давній, славний був у неї рід, Вона ні троха ним не величалась* (МІ 1898, с. 98) та ін.;

– «Із днів журби» (1900): *його* (с. 16), *до нього* (с. 25); *її* (с. 16): *донесу його до темної могили* (ІДЖ 1900, с. 16); *Хоч ще повним щастєм не було, та дуже близьке вже було до нього* (ІДЖ 1900, с. 25); *Я мушу так її тягти, покіль живу* (ІДЖ 1900, с. 16);

– «Semper tūro» (1906): *його* (с. 11, 20, 23, 24, 58, 62, 65, 80, 90, 99, 100, 126), *в нього* (с. 64), *від нього* (с. 31), *з/із нього* (с. 45, 71, 88, 132), *на нього* (с. 51, 98), *до нього* (с. 94, 98); *її* (с. 10, 66, 99); *з під неї* (с. 97): *Його звели зомлілого домів* (СТ 1906, с. 24); *Не шоломом, пригоріцями пити з нього воду* (СТ 1906, с. 88); *Накрив її небес покровом* (СТ 1906, с. 99); *Кормити ту скотинку і з під неї гній метать* (СТ 1906, с. 24) та ін.;

– «Давнє і нове» (1911): *його* (с. 10, 19, 22, 28, 47, 48, 63), *до нього* (с. 43), *з нього* (с. 46), *на нього* (с. 19, 48, 63); *її* (с. 18, 31), *без неї* (с. 31), *в неї* (с. 22): *Тоді ще не було його* (ДН 1911, с. 22); *І враз напав на нього голодний лев* (ДН 1911, с. 63); *Не ділиш мудрости з братами, Її злодії не вкрадуть* (ДН 1911, с. 31); *Без неї все живе пустиня* (ДН 1911, с. 31) та ін.

2) Серед аналізованих поезій виявлено варіантну форму *його*, у якій відсутній приставний н: *в його чутливість сильна дика* (ST 1906, с. 17); *Довелось таки нам до його застукать* (ST 1906, с. 88); *З його нутро мотайте* (ДН 1911, с. 109); така форма є поширеною в галицько-буковинських та карпатських говорах [8, с. 121].

3) Варіантна форма *него*, яка з'явилася внаслідок перерозкладу основ між прийменником і займенником ще на праслов'янському ґрунті (**вън+єго*→*въ него*) [7, с. 159]. Таку архаїчну форму досі засвідчують говори південно-західного наріччя [9, с. 261], зокрема у Карпатському регіоні вона поширена тільки на західній Лемківщині й подекуди на Бойківщині та сході Закарпаття [10, с. 266–267; 11, с. 67]; її фіксують також надсянські говірки [12, с. 41]. В основному форму *него* виявляємо в ранніх поезіях І. Франка зі збірки «З вершин і низин» (1887): *до него* (с. 96, 106), *з него* (с. 121), *у (в) него* (с. 70, 72, 129, 173), *на него* (с. 105, 121, 240), *про него* (с. 244): *Малі дітваки Обдерті, босі, – залюбки До него бігали* (ЗВН 1887, с. 96); *А староста і чуть не хоче про него* (ЗВН 1887, с. 244); а також зі збірки «Мій Ізмарагд» (1898): *Глинула й вона на него* (МІ 1898, с. 15); *А обік него кум сидить* (МІ 1898, с. 121); *Та він байдуже, мов се й не про него* (МІ 1898, с. 137); *Так от вони у него й ночували* (МІ 1898, с. 148). Поодинокі випадки фіксуємо серед інших аналізованих поетичних творів, зокрема в збірці «Зівяле листе» (1896): *Я-б на него йшов, коб віра сильная* (ЗЛ 1896, с. 17); *Із него вирвала одні Оті риданя голосні* (ЗЛ 1896, с. 58); та в «Із днів журби» (1900): *Одно із него виніс я чуте* (ІДЖ 1900, с. 23), *Мабуть любов у него в серці тліє* (ІДЖ 1900, с. 67), що свідчить про поступову відмову І. Франка від діалектних словоформ.

Особовий займенник жіночого роду *вона* у знахідному відмінку староукраїнської мови мав форму *ю* або після прийменника *ню*, що засвідчено (здебільшого в прийменникових конструкціях) і в пам'ятках української мови XIV–XVII ст. [9, с. 154]. У поезіях І. Франка лише двічі виявляємо вказані форми: *Та так багато вже карались за ню* (ЗВН 1887, с. 217); *Хоч час на ню капле цілющі бальзами* (ІДЖ 1900, с. 8), які збереглися в говорах південно-західного наріччя, зокрема в бойківських [13, с. 59], надсянських [12, с. 41], закарпатських [14, с. 194], наддністрянських [15, с. 49].

4) Давні форми *єго* та *єї* трапляються у наддністрянських, надсянських, гуцульських, буковинсько-покутських та карпатських говорах [9, с. 152]. Словоформа *єго* широко репрезентована в ранніх збірках І. Франка «З вершин і низин»: *Ні шпівнів ремесло В гріб єго ще не звело* (ЗВН 1887, с. 1); *я-б був єго й не зачинав* (ЗВН 1887, с. 101); *Хоч і знає, Що тут єго арешт чекає* (ЗВН 1887, с. 185); *Та з дня на день єго все ждала* (ЗВН 1887, с. 240); «Мій Ізмарагд»: *По відході єго ми всю громаду Спросили на таємну раду* (МІ 1898, с. 158). Одиноким випадком вживання цієї форми виявлено в поезії «Як на вулиці зустрінеш» зі збірки «Зівяле листе» (1896): *Я єго до тебе справлю* (ЗЛ 1896, с. 23), у решті аналізованих збірок вона не засвідчена. Для наддністрянських, гуцульських, карпатських, буковинсько-покутських говорів властиві також усічені форми родового чи знахідного відмінка від *його*→*го*. Енклітичну форму *го* зафіксовано в поетичній збірці «Балюди и рассказы»: *Ходивъ и хитався й дрожавъ, мов старый, мовъ старый, мовъ сны го глубоки уняли* (БР 1876, с. 3, 13, 14, 17), яку І. Франко у доповненому перевиданні збірки «Із літ моєї молодости» (1914) замінив на форму *його* (ІЛМ 1914, с. 53), а також у «Жидівських мелодіях» зі збірки «З вершин і низин» (1887): *Коли го й тепер ублагають, Він певно явить ся опять* (ЗВН 1887, с. 26).

У функції знахідного відмінка в поетичних творах І. Франка виявляємо лише два випадки вживання форми *ї* (*її*), яку фіксують галицькі говірки [9, с. 263]: *Но де вал верг її, там по ній осів ся осад новий* (ЗВН 1887, с. 57); *Чи зрушила запекле серце Мужуцька добрість, що її*

вперше *Через насиле не визнавав* (ЗВН 1887, с. 249). Новішу форму *єї*, що постала під впливом родового відмінка та поширена в закарпатських говірках [10, с. 272], бачимо лише в ранніх збірках І. Франка, зокрема у збірках «Баляды и рассказы»: *Онъ крѣпко-любовно еѡ обнима, Холодный – пожаромъ палае!* (БР 1876, с. 3); «З низин і вершин»: *Отсе ще вам два місяці тяжкої проби, перенесіть єї* (ЗВН 1887, с. 133); «Зівяле листе»: *Я бачив, як єї зашрібували* (ЗЛ 1896, с. 29); «Мій Ізмарад»: *І голос твій весь плач єї втиша* (МІ 1898, с. 13).

За аналогією до родового відмінка особових займенників *він, вона* І. Франко широко використовував у ранніх поезіях діалектні форми присвійних займенників *єго, єї*: *И наче щастье въ серци, – така єи краса* (БР 1876, с. 3); *Я єї правди не раз досвідив* (ЗВН 1887, с. 37); *І чуєш всюди рух єї* (ЗВН 1887, с. 88); *Ся Орина була єдина людина, Що не відбігла єї* (ЗВН 1887, с. 234); *Се ж вона, єго кохана, рай єго* (МІ 1898, с. 16); *Не бачу рожі, лиш личка єї гожі* (ЗЛ 1896, с. 46); *Один атом єї тривкійший* (ЗЛ 1896, с. 105); *Почувши рик єї, почав тікати чоловік що духу* (МІ 1898, с. 53); *Вмираючи покликав батько сина, що був єго єдина дитина* (МІ 1898, с. 65); *Се було єї поживою по труді* (МІ 1898, с. 98).

У пізніших перевиданнях своїх поезій І. Франко відмовився від діалектних форм особових займенників *него, єго, єї* на користь сучасних. Саме такі виправлення репрезентовано у творах зі збірки «Давнє і нове» (1911): *на него* (МІ 1898, с. 53) → *на нього* (ДН 1911, с. 63); *єго* (МІ 1898, с. 81) → *його* (ДН 1911, с. 81); *єї* (МІ 1898, с. 53) → *її* (ДН 1911, с. 63). Однак у другому виданні збірки «З вершин і низин» (1893) виявляємо заміну сучасної форми *її* на діалектну: *І де в світі тая сила, щоб в бігу їїїї спинила* (ЗВН 1887, с. 2) → *І де в світі тая сила, щоб в бігу єї спинила* (ЗВН 1893, с. 10), що свідчить, на нашу думку, про невизначеність І. Франка щодо вибору на користь нормативної для того часу форми чи діалектної.

У сучасній українській мові у **давальному відмінку** нормативними для займенників *він, вона* є лише форми *йому, їй* [6, с. 141]. Натомість граматисти кінця ХІХ – початку ХХ ст. визначили як нормативні такі форми: для західноукраїнського варіанта літературної мови – *єму, йому / нему, ньому; їй, єї (її) / неї=ній* [4, с. 84–85]; для східноукраїнського – *йому/ньому; і(ї)/ні(ї)* [2, с. 212]; *йому/ньому; їй /ній* [3, с. 209–210], що утруднювало кодифікацію української мови. В аналізованих поетичних творах широко репрезентована форма **йому**: *І що там пан губернатор відказав йому?* (ЗВН 1887, с. 135); *І до стрільця звернувшись таке йому повіла* (МІ 1898, с. 76); *Та не дав нам знать, яку б то честь йому зробити* (СТ 1906, с. 59); *Хто тому шкодить, що йому зла не зробив* (ДН 1911, с. 36) тощо.

Однак давальний відмінок особового займенника *він* представлений ще двома іншими формами, які фіксуємо лише у збірках «Баляды и рассказы» та «З вершин і низин» (1887):

– повною **єму**, поширеною у говорах південно-західного наріччя: *А ще жаль єму й супірниць* (ЗВН 1887, с. 12); *Чого і він боїть ся, чим єму не вільно погордити* (ЗВН 1887, с. 102); *лазуровий звід єму являло, мучило й дразнило* (ЗВН 1887, с. 243) тощо;

– енклітичною **му**, яка збереглася в бойківському [5, с. 177], закарпатському та наддністрянському [7, с. 160] говорах: *Ци житье му надогло?* (БР 1876, с. 11); *Но якісь побожні руки Спочивать му не дали* (ЗВН 1887, с. 21); *Неси, о неси му ті вісти* (ЗВН 1887, с. 34). Цю форму І. Франко згодом замінив на *єму* (ЗВН 1893, с. 52) та *йому* (ЛІМ 1914, с. 67).

Виявляємо також і коротку енклітичну форму *ї* у давальному відмінку: *І поки я ту, не явить ся вона, хіба я сам її дам!* (ЗВН 1887, с. 193), яка функціонує в говорах південно-західного наріччя.

У **місцевому відмінку** однини від особових займенників *він* сучасна українська мова фіксує форми (*на, в*) *ньому/нім* [6, с. 141]. Варіантна форма *нім* особового займенника *він* виникла зі староукраїнської *немь* [9, с. 155] та функціонувала в пам'ятках української мови ХVІ–ХVІІ ст. [16, с. 131]; натомість (*на*) *ньому* є пізнішою формою (давальний відмінок у функції місцевого). В українській мові ХІХ – початку ХХ ст. мовознавці виокремили такі форми: лише *на нім* [4, с. 84–85; 3, с. 208]; *на нім, йому, ньому* [2, с. 112]. У досліджуваних поетичних творах

виявляємо вживання варіантних форм **нім/ньому** у формі місцевого відмінка, що свідчить про спроби І. Франка уніфікувати тогочасну українську літературну мову. Наприклад:

– «З вершин і низин» (1887): *в нім* (с. 16, 39, 43, 58, 59, 61, 63, 96, 208, 229, 232), *на нім* (с. 76, 213), *о нім* (с. 240), *при нім* (с. 201, 202); *у ньому* (с. 44); **В нім** *правом дикий гнет* (ЗВН 1887, с. 59); *Що тепер пани! Хоч на нім шматє й дорогєє* (ЗВН 1887, с. 76); *І вродились, вирости й гинуть у ньому* (ЗВН 1887, с. 44) та ін.;

– «Зів'яле листє» (1896): *в нім* (с. 35), *по нім* (с. 42); *в ньому* (с. 48): *Та в нім була магична міць страшна* (ЗЛ 1896, с. 35); *І світло люблю я, купаюся в ньому* (ЗЛ 1896, с. 35) та ін.;

– «Мій Ізмарagd» (1898): *при нім* (с. 80), *по нім* (с. 46); *в ньому* (с. 54): *Не було нікого при нім, щоб з ним хоч словом обмінив ся* (МІ 1898, с. 80); **В ньому** *була єго єдина опора* (МІ 1898, с. 54) та ін.;

– «Із днів журби» (1900): *в нім* (с. 23, 49), *при нім* (с. 28, 38); **в нім** *нема нічого* (ІДЖ 1900, с. 49); *Він знав уже, при нім служивши, напади його недуги* (ІДЖ 1900, с. 38) та ін.;

– «Semper tiro» (1906): *в нім* (ST 1906, с. 28, 48, 68, 88, 98, 100), *на нім* (с. 44); *в ньому* (с. 98): *Байдужа мов зневірила ся в нім* (ST 1906, с. 48); **В ньому** *я днюю, з ним ночую* (ST 1906, с. 98) та ін.;

– «Давнє і нове» (1911): *по нім* (с. 55); *в ньому* (с. 63): *Щезне й слід весь по нім* (ДН 1911, с. 55); *Впав на коріне деревця, що в ньому була його єдина опора* (ДН 1911, с. 63) та ін.

Варіантні відмінкові форми займенника вони. Єдиною формою особових займенників у множині в називному відмінку української мови ХІХ – початку ХХ ст. [4, с. 85; 2, с. 112; 3, с. 208], а також сучасної української мови [6, с. 141] є словоформа *вони*. Уже у староукраїнській мові, а згодом і в українській мові ХVІ–ХVІІ ст. [16, с. 135], вживалася спільна для всіх родів форма *они*, з якої з протетичним *в* й утворилася форма *вони* [17, с. 130; 9, с. 155]. Ця словоформа є основною для всіх говорів; однак у говорах південно-західного наріччя засвідчено форму без протетичного *в-* (*они*) (закарпатські говори) та скорочену форму *вни* (гуцульські говори) [7, с. 164]. У досліджуваних поезіях І. Франка виявляємо варіантні форми **вони/вни/они**, які репрезентовано у збірках «Баляды и рассказы», «З вершин і низин»: *А слижь они зь нами боротись зачнуть, Закимь мы ихъ сто, вни насъ двѣста убьютъ! И може прийде ще, о хане нашъ, часъ, Що дань побирати они ймутъ одъ насъ!* (БР 1876, с. 5); *Шуря-буря пройшла, – вони знов піднялись* (ЗВН 1887, с. 4), *Вони йдуть шукати Давида край моря* (ЗВН 1887, с. 26); але: **Вни** *минуть – далі труд В самоті і глуші* (ЗВН 1887, с. 9).

Варіантні відмінкові форми зворотного займенника себе. В українській мові кінця ХІХ – початку ХХ ст. [4, с. 85; 2, с. 112; 3, с. 209], а також у сучасній українській мові [6, с. 141] закріпилася форма **собі в давальному відмінку**, яку засвідчено в аналізованих збірках І. Франка: *Вже смерти ждучи леда хвилі Старий і гріб собі конав* (ІЛМ 1914, с. 81, с. 210, с. 282). Однак у поезії «Русалка» зі збірки «Баляды и рассказы» (1876) фіксуємо форму **дѣ собѣ** у функції родового відмінка: *Вона го дѣ собѣ зве рукою, То быстро кивне голововь* (БР 1876, с. 20), *Глядитъ, манить го дѣ собѣ зь даля, Цѣлює, мовьбы зь нѣхотя* (БР 1876, с. 20), яку І. Франко в перевиданні 1914 року в одному рядку вилучив, а в іншому замінив на *до себе*: *Вона головокою хитнула, рукою старцеви кивнула* (ІЛМ 1914, с. 82), *Глядитъ, манить його до себе, Цѣлує, мов би з-нехотя* (ІЛМ 1914, с. 83). У збірках «З вершин і низин» (1887) та «Давнє і нове» (1911) репрезентовано також діалектну форму давального відмінка **к собі** в значенні родового *до себе*: *Як те залізо з силою чудною, що другєє залізо тягне к собі і магнетизмом звесъ* (ЗВН 1887, с. 58); *Мене ти к собі не пустила* (ДН 1911, с. 18); *Арота ж і Марота к собі покликав Бог* (ДН 1911, с. 103). Таку форму зафіксовано також у словнику З. Терлака [17, с. 282]. Указані форми (*д'собі, к собі*) збереглися в гуцульському говорі [19, с. 15], а також у покутсько-буковинських та зрідка в наддністрянських говорах [8, с. 159].

В орудному відмінку в досліджуваних поезіях І. Франка виявлено дві варіантні форми – **собою/собов**. Нормативною формою є лише форма *собою*: *Ти поведеш народи, і прогнилу стару*

будову розвалиш **собою** (ЗВН 1887, с. 61); *Ова, плач, то я сама піду і не візьму тебе з собою* (ЗВН 1887, с. 73); *Здвигав плечима, рухав головою, мов розмовляв, сварився сам з собою* (СТ 1906, с. 37); *Мій синку, ти би мені балакав, сам над собою менше плакав* (ДН 1911, с. 13, 14, 31, 41, 210, 282) тощо, яку кодифіковано в граматиках української мови кінця XIX – початку XX ст. [4, с. 85; 2, с. 112; 3, с. 209] та у сучасній українській літературній мові [6, с. 141]. Однак у поетичних творах із збірки «Баляды и росказы» (1876) виявлено діалектну форму *собов*, яка зумовлена римуванням (*голововь-собовь, собовь-кровь*). Зокрема, її фіксуємо в поезії «Русалка»: *Она го дъ собъ зве рукою, то быстро кивне голововь, и вразъ падучою звъздою въ глубъ сонныхъ филь метне собовь!* (БР 1876, с. 20) та в поезії «Местъ за убитого»: *Два братья, вражовъ штуковъ розъеднані съ собовъ прийшли, цобы пролити рѣками братню кровь* (БР 1876, с. 24); пор.: *Брати два, ворогами роз'єднані з собов прийшли, би пролити річками братню кровь* (ІЛМ 1914, с. 92). Ця словоформа збереглася у південно-західному наріччі, зокрема в закарпатських [10, с. 264, 266, 277] та гуцульських [8, с. 154] говірках, а також у наддністрянському говорі [15, с. 49].

Висновок і перспектива дослідження. Отже, в аналізованих поетичних творах І. Франка засвідчено використання варіантних форм особових займенників *він, вона* у формі родового (*його/до нього/до його/єго, її/неї*), давального (*йому/єму/му*), знахідного (*його/нього/в його/в него/єго/го, її/ню/ї/єї*), місцевого (*на ньому/нім*) відмінків однини, називного відмінка множини (*вони/вни/они*) та зворотного займенника *себе* (*собі/дъ собъ/к собі; собою/собов*). Варіантні форми займенників *він, вона* у родовому та знахідному відмінку, які репрезентують аналізовані поетичні твори І. Франка, свідчать про вплив на І. Франка норм західноукраїнського, іноді східноукраїнського літературного варіанта, а також вплив галицько-буковинської групи говорів південно-західного наріччя. Уживання варіантних форм займенника *він* у давальному відмінку (*йому, єму, му*) свідчить не лише про вплив південно-західного наріччя, зокрема галицько-буковинської групи говорів на мовотворчість І. Франка, а й про підпорядкування поета нормам, які були характерними для західноукраїнського варіанта літературної мови. Паралельне використання варіантних форм *на ньому/нім* відбиває особливості словозміни займенника *він* у західно- та східноукраїнському варіантах мови та свідчить про спробу І. Франка уніфікувати українську мову згідно зі східноукраїнським варіантом. Щодо займенника *вони* І. Франко поступово відмовлявся від діалектної форми *вни, они* на користь нормативної літературної *вони*, яка була притаманна і для західно-, і для східноукраїнського варіантів мови. Деякі варіантні форми зумовлені римуванням (*собою/собов*).

Наукове дослідження дає можливість побачити особливості вживання особових та зворотного займенників у прижиттєвих поезіях І. Франка, а також показує хитання у виборі займенникових форм, заміну на діалектні форми або, навпаки, відмову від діалектної на користь сучасної. Таке паралельне використання сучасних нормативних та діалектних форм займенників відбиває особливості західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX ст., а також безпосередній вплив говірок на мову поета. Глибше досліджуючи варіантні відмінкові форми особових займенників інших літературних родів письменника, а також інших письменників того часу, можемо простежити особливості творення літературної мови кінця XIX – початку XX століття.

ДЖЕРЕЛА МАТЕРІАЛУ ТА ЇХНІ УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ:

БР 1876 – Франко І. Баляды и росказы. Львѡвъ : Зъ друкарнѣ Товариства имени Шевченка, 1876. 32 с.

ДН 1911 – Франко І. Давне й нове. Друге побільшене видане збірки Мій «Ізмарagd». Львів : Накладом українсько-руської видавничої спілки, 1911. 263 с.

ЗВН 1887 – Франко І. З вершин і низин: Збірник поезій. Львів : [Б.в.], 1887. 251 с.

- ЗВН 1893** – Франко І. З вершин і низин: Збірник поезій. Друге, доповн. виданє. Львів, накладом Ольги Франко, 1893. 468 с.
- ЗЛ 1896** – Франко І. Зів'яле листе. Лірична драма. Львів : З друкарні Инст. Ставропігійського, 1896. 112 с.
- ЗЛ 1911** – Франко І. Зів'яле листе. Лірична драма. Друге виданє. Київ : Друкарня «С.В. Кульженко», 1911. 109 с.
- ІДЖ 1900** – Франко І. Из днів журби: поезії. Львів : З друкарні В. Шийковського, 1900. 127 с.
- ІЛМ 1914** – Франко І. Из літ моєї молодости. Збірка поезій Івана Франка з п'ятиліття 1874–1878. Львів, 1914. 126 с.
- МІ 1898** – Франко І. Мій Измарагд: поезії. Львів : З друкарні нар. ст. Манецкого і Спілки під зарядом В. Годака, 1898. 174 с.
- ST 1906** – Франко І. Semper tiro: Збірка поезій. Львів : накладом україн.-руської видавничої спілки, 1906. 135 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947–1953 pp.) / упорядк.: Л. Белея, Л. Нуждак. Київ : Темпора, 2012. 664 с.
2. Тимченко Є. Українська грамати́ка. 2-ге вид. Київ : Друкарня Ун-ту св. Володимира Акц. Т-ва друк. і видавн. діла, 1917. 168 с.
3. Сімович В. Грамати́ка української мови для самовчання та в допомогу шкільній науці. Друге видання з одмінами й додатками. Київ–Ляйпціг : Українська накладня, 1919. 584 с.
4. Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. Грамати́ка руської мови. Вид. 3. Відень, 1914. 202 с.
5. Сабодош І. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород : Ліра, 2008. 478 с.
6. Український правопис. Київ : Наукова думка, 2019. 391 с.
7. Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору). Ужгород : Закарпатське обласне видавництво, 1960. 416 с.
8. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. Київ : Вища школа, 1980. 233 с.
9. Самійленко С.П. Іменник. Історія української мови. Морфологія. / Бевзенко С.П., Грищенко А.П., Лукінова Т.Б., Німчук В.В., Русанівський В.М., Самійленко С.П. Київ : Наукова думка, 1978. С. 16–128.
10. Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей. Частина І. Звучня і морфологія. Прага, 1938. 555 с.
11. Бандрівський Д.Г. Говірки Підбузького району Львівської області. Київ : Вид-во АН УРСР, 1960. 104 с.
12. Пшепюрська М. Надсянський говір. *Праці українського наукового інституту*. Т. XLIV. *Серія філологічна*, Кн. 7. Варшава, 1938. 88 с.
13. Пура Я.О. Говори західної Дрогобиччини. Ч. 1. Львів : Львівський держ. пед. ін-т, 1958. 88 с.
14. Пагіря І.Д. Особові і зворотний займенники у говірках північно-західної Мукачівщини (Відмінювання). *Наукові записки Ужгородського ун-ту*. 1956. Т. XXVI: Діалектол. збірник. Вип. 2. С. 192–194.
15. Верхратський І. Говір батюків. *Збірник філологічної секції Наукового товариства ім. Шевченка*. Т. 15. Львів, 1912. 308 с.
16. Шпить О. Грамати́ка і семантика займенника в українській мові XVI–XVII ст. : дис.... канд. філол. наук : 10.02.01. Львівський національний ун-т ім. І. Франка. Львів, 2016. 280 с.
17. Керницький І. Система словозміни в українській мові. На матеріалах пам'яток XVI ст. Київ : Наукова думка, 1967. 287 с.
18. Терлак З. Словник мови поетичної збірки Івана Франка «Зів'яле листя». Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2010. 394 с.
19. Хобзей Н., Ястремська Т. Березівська говірка на карті Гуцульщини. *Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березові*. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2008. С. 6–17.